

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРИЧЕНКО К. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.3

ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних і практичних проблем визначення поняття та форм захисту права на соціальне забезпечення. Автором досліджено співвідношення охорони й захисту права на соціальне забезпечення, проведено класифікацію форм захисту права на соціальне забезпечення та визначено їх зміст.

Ключові слова: право на соціальний захист, юридичний механізм забезпечення права, захист права на соціальне забезпечення, форми захисту, юрисдикційні форми захисту, неюрисдикційні форми захисту.

Статья посвящена исследованию теоретических и практических проблем определения понятия и форм защиты права на социальное обеспечение. Автором исследовано соотношение охраны и защиты права на социальное обеспечение, проведена классификация форм защиты права на социальное обеспечение и определено их содержание.

Ключевые слова: право на социальную защиту, юридический механизм обеспечения права, защита права на социальное обеспечение, формы защиты, юрисдикционные формы защиты, неюрисдикционные формы защиты.

The article investigates theoretical and practical problems of definition and forms of protection of the right to social maintenance. The author studied the ratio of protection and security of the right to social maintenance, the classification of forms of protection of the right to social maintenance and identified their contents.

Key words: right to social protection, legal facilitation mechanism of right, protection of the right to social maintenance, forms of protection, jurisdictional form of protection, non-jurisdictional forms of protection.

Вступ. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних і політичних відносин в Україні проблема захисту природних прав особистості набуває особливої актуальності. До категорії природних прав належить, зокрема, право на соціальний захист як закріплена міжнародними актами, національним законодавством і договорами міра можливої поведінки особи, спрямована на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності й господарювання.

Статтею 46 Конституції України передбачено, що громадяни України мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або

тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Незважаючи на той факт, що Основним Законом України за громадянами закріплене право на соціальний захист, у науці права соціального забезпечення донині немає єдності поглядів щодо назви цього права. Не вдаючись до дослідження цієї проблеми, у межах статті вживатимемо категорії «право на соціальний захист» та «право на соціальне забезпечення» як синоніми задля уникнення тавтології.

Оскільки право на соціальний захист має природно-правовий характер, а отже, належить особі вже з моменту народження та нерозривно з нею пов'язане, воно має лише визнаватись державою і нею гарантуватись. Проте це право підлягає не тільки фіксації, а й детальній правовій регламентації, розробці особливого механізму його реалізації, охорони та захисту.

З огляду на зростання значення належного забезпечення права на соціальний захист для збереження соціальної справедливості, економічної стабільності, політичної рівноваги в державі захист цього права повинен посідати одне з найбільш пріоритетних місць у переліку цілей державної політики.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню поняття й форм захисту права на соціальне забезпечення в цілому та окремих його складників присвячені наукові праці таких учених, як В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, В.В. Веннікова, М.Л. Захаров, Є.В. Краснов, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, В.С. Тарасенко, Е.Г. Тучкова, Т.В. Шлапко, М.М. Шумило та інші. Однак наукові висновки цих та багатьох інших науковців здебільшого стосуються форм, способів і засобів захисту окремих складників права на соціальне забезпечення, таких як право на пенсію, право на отримання допомоги за народження дитини тощо, або ж визначають зміст та особливості окремих форм захисту визначеного права.

Постановка завдання. З огляду на викладене метою статті є комплексне дослідження поняття й форм захисту права на соціальне забезпечення, здійснення їх класифікації та розкриття змісту.

Результати дослідження. В умовах розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, у якій утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком, належний правовий захист права на соціальне забезпечення є чи не основною його гарантією.

Незважаючи на визнання значення захисту права, передбаченого в ст. 46 Конституції України, у механізмі його забезпечення, у теорії права дотепер відсутня єдність думок науковців щодо визначення сутності цієї категорії.

Захист права на соціальне забезпечення тісно пов'язаний із його охороною. Проте не можна погодитись із позицією науковців, які стверджують, що охорона й захист права на соціальне забезпечення є синонімами [1, с. 22–23]. На підтвердження недоведеності такої позиції можна навести думку О.Ф. Скакун, яка в механізмі забезпечення будь-якого права, а отже, і права на соціальне забезпечення, виділяє три самостійні складники: реалізацію, охорону та захист [2, с. 191].

У правовій доктрині під поняттям «охорона прав» традиційно розуміється система заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних прав можливість належної їх реалізації. Зазначена система включає в себе заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення всіх необхідних умов для здійснення суб'єктом свого права. Основу визначеної системи складають правові заходи, які забезпечують функціонування та розвиток відповідних правовідносин у їх нормальному, непорушеному стані [3, с. 233].

Щодо визначення поняття захисту в науковій літературі існують різні підходи. Так, С.С. Алексєєв вважає, що правовий захист – це державно-примусова діяльність, спрямована на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [5, с. 113].

Професор Р.Б. Шишка вказує, що захист суб'єктивного права – це діяльність володільця права чи уповноважених суб'єктів із застосування правоохоронних заходів держав-

но-примусового характеру, спрямованих на визнання або відновлення порушеного права [6, с. 28].

І.В. Лагутіна визначає захист трудових прав та інтересів працівників як сукупність юрисдикційних і неюрисдикційних форм, організаційних, процедурних і процесуальних способів, матеріально-правових заходів, спрямованих на припинення й попередження порушень трудового законодавства, поновлення порушених трудових прав та відшкодування заподіяної внаслідок таких порушень шкоди [7, с. 15].

Вважаємо, що останнє визначення досліджуваного поняття є найбільш вдалим, оскільки містить вказівку на ті форми, способи й заходи, за допомогою яких здійснюється захист права. Однак під час визначення поняття «захист права на соціальне забезпечення» позиція І.В. Лагутіної не може бути застосована в повному обсязі та потребує уточнення.

Так, право на соціальний захист може бути не лише порушене, а й невизнане чи оспорене. Під порушенням права розуміється результат протиправного впливу з боку правопорушника, унаслідок якого суб'єктивне право уповноваженої особи зазнало зменшення або припинило своє існування. Так, постановою Новоархангельського суду Кіровоградської області від 3 березня 2014 р. було встановлено порушення Управлінням соціального захисту населення Новоархангельської районної державної адміністрації права позивача на отримання допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку в період з 1 вересня 2013 р. по 28 лютого 2014 р. в розмірі прожиткового мінімуму, встановленого законом для дітей віком до 6 років [8].

Однак варто констатувати, що необхідність захисту права на соціальне забезпечення найчастіше виникає у зв'язку з його невизнанням. Невизнання права – це такі дії зобов'язаного учасника правовідносин у сфері соціального захисту перед уповноваженою особою, які спрямовані на заперечення в цілому або в певній частині його суб'єктивного права, унаслідок чого уповноважена особа позбавляється можливості здійснити своє право. Так, відмова Чорноморського об'єднаного управління Пенсійного фонду України в Одеській області в здійсненні перерахунку пенсії у зв'язку з підвищенням у грудні 2015 р. посадових окладів державних службовців стала причиною звернення особи до суду за захистом свого невизнаного права [9]. Варто врахувати, що за наявності невирішеного спору між уповноваженою особою та іншими учасниками відносин, які заперечують приналежність такого права, невизнане право переходить у категорію оспорюваного [10, с. 144].

Крім того, на нашу думку, спірним є включення до категорії захисту права на соціальне забезпечення заходів, спрямованих на попередження порушень законодавства у визначеній сфері. Останні більшою мірою притаманні охороні права, оскільки сприяють належній реалізації інтересу особи щодо отримання матеріального забезпечення та/або комплексу нематеріальних заходів, спрямованих на подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Як і щодо визначення поняття «захист права на соціальне забезпечення», у теорії права продовжує тривати дискусія щодо формулювання переліку форм, у яких він здійснюється.

Так, Є.В. Краснов, визначаючи форми захисту прав у сфері соціального забезпечення, говорить про безпосередню, громадську, управлінську, судову та міжнародну форми [12, с. 20]. Однак жодних підстав для виділення саме таких форм він не наводить.

Більшість науковців згодні з тим, що захист суб'єктивного права здійснюється в двох формах: юрисдикційній (за участю органів, наділених відповідними повноваженнями) та неюрисдикційній (її сутність полягає в здійсненні управомоченою особою власних дій без звернення до компетентних органів) [11, с. 134].

Юрисдикційна форма захисту права на соціальне забезпечення передбачає звернення особи, право якої порушене, особисто або через законного, уповноваженого, договірного представника до державних чи інших органів, уповноважених на здійснення заходів щодо відновлення або визнання порушеного права, відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями іншого учасника соціально-забезпечувальних правовідносин.

Залежно від території, на яку поширюється компетенція органу, уповноваженого на здійснення заходів щодо відновлення чи визнання порушеного права на соціальне забезпечення, юрисдикційна форма захисту може бути поділена на національну та міжнародну.

Міжнародна юрисдикційна форма захисту права на соціальне забезпечення може бути реалізована в адміністративному й судовому порядку.

Міжнародний адміністративний захист права на соціальне забезпечення здійснюється шляхом реалізації Міжнародною організацією праці (далі – МОП) своїх контрольних повноважень. Так, відповідно до ст. 22 Статуту МОП від 28 червня 1919 р. кожна держава – член організації зобов’язується надавати щорічні звіти до Міжнародного бюро праці щодо прийнятих заходів для застосування конвенцій, ратифікованих нею. Згідно зі ст. 19 Статуту МОП щодо нератифікованих конвенцій кожна держава-член зобов’язана повідомляти Генерального директора Міжнародного бюро праці про стан свого законодавства та практику його застосування, що стосується питань, урегульованих такими конвенціями, про те, які заходи були прийняті або заплановані для впровадження її положень, а також про ті обставини, які перешкоджають ратифікації конвенції чи затримують її.

Міжнародна судова форма захисту права на соціальне забезпечення реалізується в результаті діяльності Європейського суду з прав людини. Так, будь-яка особа або група осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного державою порушення прав, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. або протоколах до неї, після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, може звернутись до Європейського суду з прав людини.

Національна юрисдикційна форма захисту права на соціальне забезпечення передбачає оскарження незаконних дій чи бездіяльності соціально зобов’язаного суб’єкта в адміністративному або судовому порядку.

Адміністративний порядок захисту права на соціальне забезпечення передбачає оскарження незаконних дій чи бездіяльності соціально уповноважених суб’єктів до вищих органів. Так, Порядком розгляду скарг на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення, затвердженим Постановою Правління Пенсійного фонду України від 12 жовтня 2007 р. № 18-6, передбачено, що в разі, якщо громадянин вважає, що орган, який призначає пенсію, прийняв рішення, що суперечить законодавству про пенсійне забезпечення або виходить за межі його компетенції, має право оскаржити таке рішення в органі Пенсійного фонду України вищого рівня.

Однак найбільш поширеною юрисдикційною формою захисту права на соціальне забезпечення є судова, основу правового регулювання якої становить ст. 55 Конституції України, відповідно до якої права й свободи людини та громадянина захищаються судом, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це положення Основного Закону України у сфері судового захисту права на соціальне забезпечення конкретизоване низкою нормативно-правових актів в аналізованій сфері.

За сучасного стану соціально-економічних відносин судовий захист права на соціальне забезпечення залежно від його організаційно-правової форми й виду може здійснюватись за правилами цивільного та адміністративного судочинства. Так, у ст. 18 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) від 6 липня 2005 р. встановлено, що за правилами адміністративного судочинства розглядаються спори між фізичними особами та суб’єктами владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, виплати соціальних допомог, надання соціальних послуг і соціальних пільг. Відповідно до ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) від 18 березня 2004 р. суди розглядають спори в порядку цивільного провадження щодо захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого (у цьому разі адміністративного) судочинства.

Так, зазвичай спори у сфері соціального захисту розглядаються судом за правилами адміністративного судочинства за місцем реєстрації (знаходження, перебування) позивача (ч. 2 ст. 19 КАС України). Однак питання встановлення юридичних фактів, що мають

значення для здійснення соціального захисту, оскарження рішень, дій чи бездіяльності не-владних суб'єктів у сфері соціального захисту (наприклад, підприємств, які здійснюють забезпечення технічними засобами пересування інвалідів), та спори, що виникають у сфері недержавного соціального захисту, вирішуються судами загальної юрисдикції за правилами цивільного судочинства за зареєстрованим місцем проживання чи перебування фізичної особи – позивача (ч. 1 ст. 109 ЦПК України).

Неюрисдикційною формою захисту права на соціальне забезпечення є безпосередня діяльність особи або її законного, уповноваженого, договірної представника щодо поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, яка здійснюється без звернення до компетентних органів.

І.В. Лагутіна під час дослідження форм і способів захисту трудових прав та законних інтересів працівників вказує, що форми такого захисту можуть бути класифіковані також залежно від суб'єкта, уповноваженого застосовувати передбачені законодавством способи й засоби на індивідуальний захист (самозахист), колективний захист, державний захист [7, с. 8]. Така класифікація може бути застосована також до форм захисту права на соціальне забезпечення.

Досліджуючи самозахист у сфері соціального забезпечення, більшість авторів доходять висновку, що ця форма не притаманна аналізованій сфері суспільних відносин, оскільки здійснюється з метою припинення порушення права, поновлення порушеного права та відшкодування заподіяної шкоди без звернення до компетентних органів, що не характерно для права соціального забезпечення [13]. Проте із цим висновком не можна погодитись повною мірою, оскільки у сфері недержавного соціального забезпечення одним із способів захисту права в разі його порушення є розірвання договору, що не потребує звернення до спеціально уповноважених органів. Так, це право передбачене в ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р., що свідчить про можливість (хоч і менш поширену) застосування самозахисту як форми захисту права на соціальне забезпечення.

Що стосується колективної форми захисту права на соціальне забезпечення, то вона може реалізуватися шляхом представництва інтересів особи професійною спілкою, оскільки метою діяльності останньої є представництво не лише трудових, а й соціально-економічних прав та інтересів своїх членів, а також громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями. Однак варто констатувати, що колективний захист права на соціальне забезпечення може бути ефективним лише за умови звернення до компетентних органів.

Висновки. Таким чином, захист та охорона права, передбаченого в ст. 46 Конституції України, є важливими елементами юридичного механізму його забезпечення. Вони є нетотожними поняттями, оскільки охорона визначеного права здійснюється на етапі до його порушення, а захист – у разі його порушення, невизнання чи оспорювання.

Охорона права на соціальний захист – це система заходів, що забезпечують уповноваженій особі можливість належної реалізації її права на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання й пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків.

У свою чергу захист права на соціальне забезпечення можна визначити як сукупність юрисдикційних і неюрисдикційних форм, організаційних, процедурних та процесуальних способів, матеріально-правових заходів, спрямованих на припинення порушень законодавства у сфері соціального захисту, поновлення невизнаного, оспорюваного чи порушеного права на соціальний захист і відшкодування заподіяної шкоди.

Із запропонованого визначення постає, що захист права на соціальне забезпечення реалізується в юрисдикційній і неюрисдикційній формах.

Юрисдикційна форма соціального захисту залежно від території, на яку поширюється компетенція органу, уповноваженого на здійснення заходів щодо відновлення або визнання порушеного права на соціальне забезпечення, може бути поділена на міжнародну та національну, кожна з яких для поновлення невизнаного, оспорюваного чи порушеного права на соціальний захист передбачає можливість застосування адміністративного або судового порядку.

Залежно від суб'єкта, уповноваженого застосовувати передбачені законодавством способи й засоби, форми захисту права на соціальне забезпечення поділяються на індивідуальний захист (самозахист), колективний захист (через професійні спілки, громадські об'єднання, релігійні організації) та державний захист (судовий захист).

Список використаних джерел:

1. Тарасова В.А. Охрана прав граждан в пенсионном обеспечении / В.А. Тарасова. – М. : МГУ, 1978. – 162 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Цивільне право України : [підручник] : в 2 кн. / [О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005–2005. – Кн. 1. – 2005. – 736 с.
4. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників : [монографія] / І.В. Лагутіна. – О. : Фенікс, 2008. – 160 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981–1982. – Т. 1. – 1981. – 180 с.
6. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект / Р.Б. Шишка. – Х. : Консум, 2002. – 368 с.
7. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І.В. Лагутіна. – О., 2007. – 20 с.
8. Постанова Новоархангельського суду Кіровоградської області від 3 березня 2014 р. у справі № 394/164/14-а // Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
9. Постанова Овідіопольського районного суду Одеської області від 13 грудня 2016 р. у справі № 509/4260/16-а // Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
10. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захист цивільних прав / О.І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 143–147.
11. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних прав людини і громадянина в Україні : [монографія] / А.Ю. Олійник. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр навчальної літератури, 2008. – 153 с.
12. Краснов Є.В. Захист прав у сфері соціального забезпечення : [навч.-метод. посібник] / Є.В. Краснов. – О. : Фенікс, 2015. – 118 с.
13. Шлапко Т.В. Форми та способи захисту права на пенсію по інвалідності / Т.В. Шлапко // Актуальна юриспруденція : матер. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Суми, 14 грудня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua/>.

